

ANNA GADEK, KAMIL RĘBACZ¹

Świadomość prawna studentów wybranych państw europejskich na podstawie badań własnych

1. Wprowadzenie

Świadomość prawna jest częścią kultury prawnej społeczeństw, która w socjologii prawa rozumiana jest jako zjawisko, na które składają się: znajomość prawa i jego społeczna ocena, postawy wobec prawa i instytucji publiczno-prawnych oraz postulaty związane ze zmianą treści norm prawnych, w przypadku krytycznej oceny regulacji prawnych lub ich braku². Wśród powyższych elementów świadomości prawnej fundamentalne znaczenie ma znajomość prawa, która jest konieczna do oceny postaw wobec prawa czy postulatów ewentualnych zmian. Dodatkowo – znajomość prawa przez społeczeństwo jest pożądana także ze względu na obowiązującą w kulturze prawa stanowionego zasadę *ignorantia iuris nocet* zakładającą, że prawo jest powszechnie znane, co oznacza, że naruszanie norm prawnych nie może być usprawiedliwiane okolicznością jego niezajomości.

W literaturze naukowej i piśmiennictwie można znaleźć liczne wypowiedzi i badania dotyczące świadomości prawnej, a zwłaszcza takich jej aspektów, jak: czynniki wpływające na poziom świadomości prawnej, związek świadomości prawnej ze stopniem rozwoju i respektowania demokratycznych zasad państwa oraz praworządności czy związek świadomości prawnej z uczestnictwem obywatelskim (korzystaniem z przysługujących praw i wolności, uczestnictwem w wyborach, podejmowaniem inicjatyw obywatelskich itp.)³.

1 Anna Gądek – Akademia Tarnowska, ORCID: 0000-0002-3474-4003, e-mail: a_gadek@atar.edu.pl; Kamil Rębacz – absolwent Akademii Tarnowskiej, e-mail: kamil-rebacz1@gmail.com.

2 Por. M. Borucka-Arctowa, *Podstawowe problemy badań nad świadomością prawną. Założenia badawcze*, w: eadem, *Świadomość prawna a planowe zmiany społeczne*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1981.

3 Jednym z wiodących badaczy nad tymi zagadnieniami, w tym także nad problemem legitymizacji prawa, jest amerykański uczoney Tom R. Tyler. Por. idem, *The Role of*

2. Świadomość prawna w polskiej myśli naukowej

W polskiej myśli naukowej dotyczącej świadomości prawnej można odnaleźć wyraźne odniesienia do aspektów interdyscyplinarnych, dotyczących nie tylko prawa, ale także socjologii, psychologii, pedagogiki czy politologii. Tematyka problemów badawczych skupiających się wokół świadomości prawnej jest wieloaspektowa, ale bardzo często skupia się na problemach rozumienia prawa i świadomego realizowania norm prawnych przez obywateli, czynnikach determinujących gotowość podmiotów do postrzegania prawa lub przyczyn jego nieprzestrzegania. Badania prowadzone w tym obszarze często mają na celu zrozumienie, czy i jak znajomość prawa wpływa na funkcjonowanie społeczeństwa, a także jakie zagrożenia pojawiają się, gdy poziom świadomości prawnej obywateli jest niewystarczający.

Prekursorem świadomościowego nurtu badań był Leon Petrażycki – polski prawnik, filozof, socjolog prawa, etyk i logik. Petrażycki działał na terenie Rosji, a swój dorobek naukowy w głównej mierze poświęcił stworzeniu psychospołecznej teorii prawa. Początkowe badania w zakresie świadomości prawnej kształtowały empiryczne postawy wobec zjawisk prawnych w psychice jednostek. Podjęcie badań w tym zakresie było powodowane ciągle rozwijającą się wiedzą (świadomością) w zakresie prawa, obowiązujących przepisów oraz polityki. Świadomość prawna początkowo miała zastąpić termin „poczucie prawa”, które w swojej istocie oznaczało intuicyjne poznanie porządku prawnego. Te teorie zakładały korzystanie z terminu „poczucie prawne”, które było jednak mało precyzyjne i uznaniowe, ale było używane w historycznej szkole prawa – XIX-wiecznego nurtu niemieckiej filozofii prawnej. Ostatecznie między badaczami doszło do interakcji i zrezygnowano z używania pojęcia poczucia prawa, uznając je za nienaukowe. Polskimi badaczami, którzy drążyli temat świadomości prawnej, byli Maria Borucka-Arctowa i Adam Podgórecki⁴.

Problematyką świadomości prawnej zajmowali się również zagraniczni badacze i naukowcy, co wzbogaciło wiedzę o tym zjawisku, także ze względu na to, że na terenie kontynentu europejskiego możemy wyszczególnić kilka systemów prawa, które w różnej mierze kształtują świadomość społeczną w zakresie prawa, polityki czy życia codziennego. Najbardziej popularne angielskie badania wiązały się ze współpracą z KOL (Knowledge and Opinions about Law). Celem instytucji przeprowadzającej badania było wykazanie poziomu społecznej wiedzy na temat prawa. Końcowe wyniki badań okazały się równie ciekawe jak te, które były prowadzone pod okiem polskich prekursorów. System prawa, który został objęty badaniami studia KOL, to system

Perceived Injustice in Defendants' Evaluations of Their Courtroom Experience, „Law & Society Review” 1984, nr 18 (1), s. 51–74; idem, *Procedural Justice, Legitimacy, and Compliance*, w: T. Tyler, Y. Huo, *Why People Obey the Law?*, New Haven–London 1990, s. 3–7.

⁴ *Ibidem*, s. 473.

anglosaski (ang. *common law*), który znacząco różni się od obowiązującego w Polsce. Świadomość i sposób przeprowadzenia ankiety wśród mieszkańców Wielkiej Brytanii i późniejsza publikacja KOL sprawiła, że uznano ją za wiodącą. To właśnie publikacja tych badań przyczyniła się do zwiększenia świadomości społecznej percepcji prawa oraz poznania skuteczności jego uwarunkowań. Knowledge and Opinions about Law podczas swoich prac zwrócił szczególną uwagę na wygenerowanie pełnego obrazu społecznego w zakresie znajomości prawa, postawy wobec niego, oceny funkcjonowania, oczekiwania oraz przestrzegania prawa⁵. Świadomość prawna mocno wiąże się z pojęciem kultury prawnej – to ona kreuje postawy społeczeństwa, które w procesie długofalowym wpływają na kulturę społeczną⁶. W zależności od przyjętych ram teoretycznych, skorelowanych z poziomem świadomości prawnej i systemem prawa, można mówić o podejściu indywidualistycznym lub strukturalnym do problemu kultury prawnej⁷. Jak wynika z badań empiryków, zarówno polskich, jak i zagranicznych, świadomość prawna jest konsekwencją istniejących struktur społecznych. Doświadczenie przez rozum i zmysły zakłada połączenie obu podejść⁸. Kultura prawna wiąże się z postępowaniem określonym jako „prawne” oraz „praworzadne”. Pierwsze określenie odnosi się do jednostek, natomiast drugie – do organizacji i państwa.

Odmienne badania w zakresie świadomości prawnej przedstawił Krzysztof Pałecki, który twierdził, że jest to ogół prawnych działań symbolicznych danej zbiorowości w określonym czasie⁹. Obraz przedstawiony przez Pałeckiego zaburza pierwotne i bardziej prospołeczne badania przeprowadzone przez Grodziskiego oraz Podgóreckiego. Według badacza świadomość prawna oraz kultura prawna są zbiegiem przyczynowo-skutkowym wskazującym na symboliczne działania, wynikające m.in. z własnego sumienia, kierowania się daną chwilą i emocjami występującymi w określonym czasie.

Elementem ściśle związanym z pojęciem świadomości prawnej są postawy wobec prawa. To właśnie z nich wynika stopień gotowości do dawania posłuchu prawu. Różnorodne postawy wobec prawa determinują obraz społeczeństwa danego państwa, a stopień zadowolenia bądź niezadowolenia z obowiązującego prawa wpływa np. na nastroje społeczne, sympatie polityczne, wewnętrzne konflikty – czy ich brak.

5 R. Cotterell, *The Sociology of Law: An Introduction*, London–Dublin–Edinburgh 1992, s. 138–141.

6 A. Korybski, L. Leszczyński, A. Pieniążek, *Wstęp do prawoznawstwa*, Lublin 2001, s. 44.

7 A. Pieniążek, M. Stefaniuk, *Socjologia prawa. Zarys wykładu*, Zakamycze 2000, s. 189.

8 Z. Cywiński, *Poczucie prawne*, w: *Socjologia prawa. Główne problemy i postacie*, A. Kojder, Z. Cywiński (red.), Warszawa 2014, s. 471–472.

9 K. Pałecki, *O użyteczności pojęcia kultura prawna*, „Państwo i Prawo” 1974, z. 2, s. 73–74.

3. Przedmiot i metoda badań

Biorąc pod uwagę wynikające z badań i piśmiennictwa naukowego stanowisko, że poziom świadomości prawnej ma wpływ na gotowość dawania posłuchu normom prawnym, krytycznej oceny prawa oraz na postawy wobec prawa, przedmiotem prezentowanych badań jest świadomość prawna studentów żyjących w różnych europejskich państwach i różnej kulturze prawnej. Głównym problemem badawczym było uzyskanie odpowiedzi, czy występują różnice w poziomie świadomości prawnej studentów żyjących w różnych państwach europejskich. Założono, że na poziom świadomości prawnej danego społeczeństwa, zwłaszcza w obszarze znajomości prawa, wpływ ma edukacja prawna. Ponieważ w naszym kraju nie ma systemowych rozwiązań w tym zakresie, postawiono tezę, że świadomość prawna polskiej młodzieży na tle innych państw europejskich jest na porównywalnym poziomie, nawet przy braku wsparcia edukacji prawnej ze strony państwa¹⁰.

Wskazano także cztery hipotezy:

Hipoteza 1. Głównym źródłem wiedzy studentów o obowiązującym prawie jest Internet.

Hipoteza 2. Studenci rzadko korzystają z profesjonalnej pomocy prawnej.

Hipoteza 3. Studenci aktywnie uczestniczą w życiu politycznym swojego kraju.

Hipoteza 4. Największy wpływ na poziom świadomości prawnej ma edukacja.

Charakter przeprowadzonych badań zakładał pozyskanie ogólnych informacji w zakresie świadomości prawnej grupy studentów w wybranych państwach europejskich. Wśród wytypowanych państw znalazły się trzy państwa należące do Unii Europejskiej oraz Wielka Brytania, która nie należy już do UE. Wybór Wielkiej Brytanii był związany z faktem, że występuje w niej odrębny od pozostałych państw system prawny. W badanych państwach, tj. państwach Europy kontynentalnej, zasadniczo dominuje system prawa kontynentalnego (łac. *ius civile*), w którym ze względu na różnice historyczne i językowe wyróżnia się odłam romański, germański i podkulturę skandynawską. Natomiast dla krajów anglosaskich, w tym Wielkiej Brytanii, charakterystyczny jest system *common law* (system prawa precedensowego)¹¹. Należy jednak dodać, że współcześnie zacierają się kluczowe różnice w systemach,

10 Por. Wyniki badań *Świadomość prawna Polaków* przeprowadzonych przez agencję SW Research w ramach kampanii informacyjnej *Adwokat w każdym przypadku* wykazały, że tylko 6% badanych ocenia ją jako bardzo dobrą. Dane ze strony internetowej: <https://www.adwokatura.pl/z-zycia-nra/polacy-wybijaja-fora-internetowe-zamiast-prawnika-badania-nra/> (15.10.2024).

11 A. Korybski, L. Leszczyński, A. Pieniążek, *Wstęp do prawoznawstwa*, Lublin 2001, s. 68.

gdyż w anglosaskim wzrasta rola stanowienia prawa, a w systemach prawa stanowionego – rola tzw. prawa operatywnego¹².

Badania zakładały aspekt porównawczy, to znaczy, że prezentują wyniki pozyskane od polskich respondentów na tle wyników otrzymanych od respondentów z innych państw. Fakt ten czyni je badaniami nowatorskimi, uzupełniającymi zauważoną lukę w podobnych badaniach dostępnych w polskim piśmiennictwie.

Oprócz zmiennych dotyczących systemu prawa, między respondentami wystąpiły różnice dotyczące np. posiadanego obywatelstwa czy statusu emigranta. Pytania zostały tak skonstruowane, aby sprawdzały elementarną znajomość prawa respondenta i co do zasady nie były kierowane do studentów kierunków prawniczych, ale ogólnie do studentów z określonej grupy wiekowej.

4. Metodologia badań

Przeprowadzone badania mają charakter badań empirycznych. Badania empiryczne koncentrują się na konkretnie określonym problemie, np. społecznym, i mają na celu doprowadzenie do sformułowania konkretnych wyników. Są realizowane w praktyczny, doświadczalny sposób i najczęściej dotyczą osób, obiektów czy zjawisk, które są dostępne ludzkim zmysłom. Do badań empirycznych należą m.in. obserwacja, eksperyment czy sondaż, a także wywiady (np. grupowe, indywidualne, pogłębione)¹³. Są to również wszelkie badania z dziedziny szeroko rozumianych badań społecznych, psychologicznych czy antropologicznych, w których dochodzi do interakcji pomiędzy badaczami i osobami badanymi. Istotą takich badań jest fakt, że wyniki muszą być rygorystycznie wyprowadzane z konkretnych dowodów empirycznych, które z kolei muszą być dowodami weryfikowalnymi. Najczęściej takie efekty można osiągnąć w odpowiednich badaniach ilościowych lub jakościowych. W przypadku konieczności przeprowadzenia badania na dużej liczbie respondentów najbardziej użyteczne są metody ilościowe. Z kolei, aby dokładniej zrozumieć analizowane zjawisko, lepsze będzie badanie jakościowe, czyli pogłębione wywiady indywidualne. Dla potrzeb niniejszych badań wykorzystano badania ilościowe, a jako narzędzie badawcze – ankietę.

Empiryzm pochodzi od greckiego słowa *émpeiros*, co w języku polskim oznacza 'doświadczenie'. Jest to także nurt filozoficzny, który docelowo nawiązuje do teorii poznania, ale nie zamyka się tylko na jednej płaszczyźnie. Analizie poddaje się poznanie ludzkie z doświadczeniem zmysłowym, zewnętrznym oraz wewnętrznym. Źródło badań empirycznych przeciwstawia się założeniom racjonalizmu, nawiązuje do poznania przez prostolinijność

12 J. Jabłońska-Bonca, *Podstawy prawa dla ekonomistów*, Warszawa 2001, s. 26.

13 A. Pieniążek, M. Stefaniuk, *Socjologia prawa...*, s. 140 i n.

rozumu ludzkiego i rozstrzygnięcie problemów genezy poznania. Empiryzm i jego próby badawcze można podzielić na dwie grupy badań:

- empiryzm genetyczny – zakłada, że umysł każdego człowieka jest pierwotnie pozbawiony treści poznawczych (*tabula rasa*). Wszystkie dotychczasowe przeżycia są poznawane w sposób bezpośredni lub pośredni, co mocno łączy się z sensualizmem;
- empiryzm metodologiczny – metodologia tych badań przeciwstawia się racjonalizmowi i broni tezy, że poznanie musi być poprzedzone wcześniej poznanym już doświadczeniem. Założenie zamyka się tylko na historycznych przeżyciach, które oddziałują na kolejne procesy poznawcze. Jednak tutaj teza nie tłumaczy pierwotnych doświadczeń. Jest to więc założenie czystego rozumu niezwiązanego z doświadczeniem¹⁴.

Badania empiryczne odnoszą się zatem do wszelkich badań, z których wnioski wyprowadzane są z danych pozyskanych w wyniku ich przeprowadzenia i które potwierdzają bądź obalają przyjętą tezę.

5. Grupa badawcza i miejsce badań

Badaniami ankietowymi objęto 200 studentów w wieku od 19 do 25 lat z czterech państw europejskich. Byli to studenci znanych uczelni i losowo wybranych kierunków, niezwiązanych ze studiami prawniczymi. Uniwersytety, które wzięły udział w badaniach, to:

- Uniwersytet w Manchesterze (Wielka Brytania) – 50 osób,
- Uniwersytet w Tilburgu (Niderlandy) – 50 osób,
- Uniwersytet Wiedeński w Wiedniu (Austria) – 50 osób,
- Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacyjnej w Krakowie (Polska) – 50 osób.

Studenci otrzymywali zaproszenie do wypełnienia formularza za pośrednictwem strony internetowej. Polscy studenci mieli dostęp do arkusza w języku polskim, austriaccy otrzymali arkusz w języku niemieckim, a niderlandzcy i brytyjscy – w języku angielskim.

Przed rozpoczęciem wypełniania arkusza każdy uczestnik mógł zapoznać się ze skróconą informacją dotyczącą świadomości prawnej o następującej treści:

„Legal consciousness, or in other words the understanding of the law, which is individualised depending on many mental and intellectual factors of the individual. The concept itself is not limited to dry knowledge, but contains more sociological concepts, including legal attitudes and postulates. With the development of science and growing sociological awareness of law, the concept has entered literary

¹⁴ Dane ze strony internetowej: <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/3897812.html> (15.10.2024).

law not only because of its nature but also because of the behaviour of society over the years. In-depth and extensive research in the field of legal awareness has led to the birth of a separate branch of science – the sociology of law”.

„Das Rechtsbewusstsein, d.h. das Verständnis des Rechts, das von vielen psychischen und intellektuellen Faktoren des Einzelnen abhängt. Der Begriff selbst ist nicht auf trockenes Wissen beschränkt, sondern umfasst mehr soziologische Konzepte, einschließlich rechtlicher Einstellungen und Postulate. Mit der Entwicklung der Wissenschaft und dem wachsenden soziologischen Bewusstsein für das Recht hat der Begriff nicht nur aufgrund seiner Natur, sondern auch aufgrund des Verhaltens der Gesellschaft im Laufe der Jahre Eingang in das literarische Recht gefunden. Die eingehende und umfassende Forschung auf dem Gebiet des Rechtsbewusstseins hat zur Entstehung eines eigenen Wissenschaftszweigs geführt – der Rechtssoziologie”.

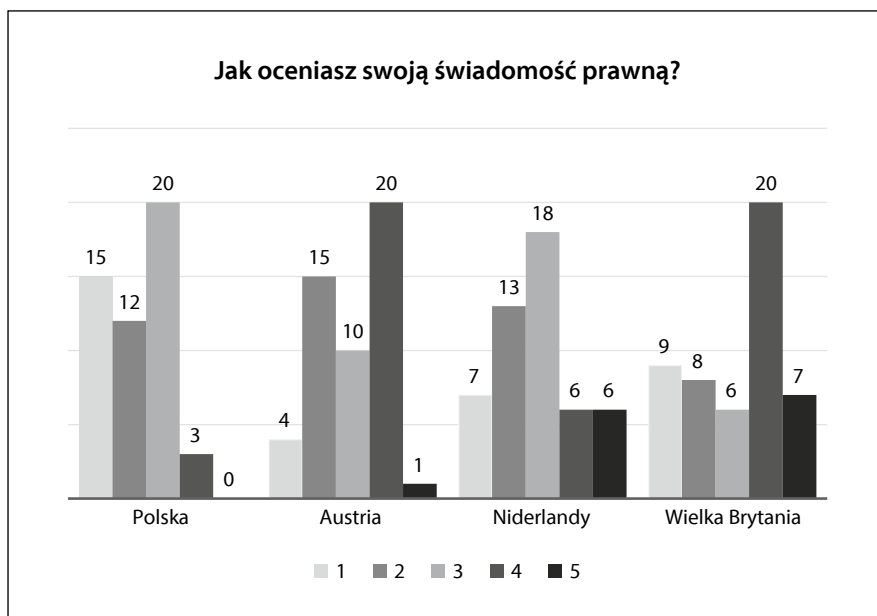
„Świadomość prawna, czyli rozumienie prawa, zależy od wielu czynników psychologicznych i intelektualnych jednostki. Samo pojęcie nie ogranicza się do posiadanej wiedzy, ale obejmuje więcej koncepcji socjologicznych, w tym dotyczących postaw wobec prawa i oczekiwań w stosunku do prawa. Wraz z rozwojem nauki i rosnącą socjologiczną świadomością prawa, termin ten trafił do prawniczej literatury naukowej nie tylko ze względu na swoją naturę, ale także ze względu na zachowania społeczeństwa na przestrzeni lat. Pogłębione i wszechstronne badania z zakresu świadomości prawnej doprowadziły do powstania odrębnej gałęzi nauki – socjologii prawa”.

6. Analiza wyników badań

Z racji empirycznego podejścia do tematu świadomości prawnej na początku ankiety postawiono pytanie, które wymagało poddania się krytycznej autoocenie.

1. Jak oceniasz swoją świadomość prawną?

W pytaniu 1 studenci w sposób subiektywny mieli ocenić poziom własnej świadomości prawnej, korzystając ze skali od 1 do 5, gdzie 1 jest wynikiem świadczącym o niskiej ocenie, a 5 – o bardzo wysokiej. W przypadku studentów polskich najwięcej osób (20) ocenia swoją świadomość prawną na poziomie 3, natomiast wyższą ocenę (4) stawiają sobie studenci z Austrii i z Wielkiej Brytanii (po 20). Równocześnie najwięcej polskich studentów (15) daje sobie ocenę najniższą (1), co zdecydowanie odbiega od wyników respondentów z innych państw. Całościowo można stwierdzić, że Polacy w badanej grupie najniżej ocenili poziom własnej świadomości prawnej. Warto zauważyć, że tylko w polskiej grupie nikt nie ocenił swojego poziomu jako bardzo wysoki.

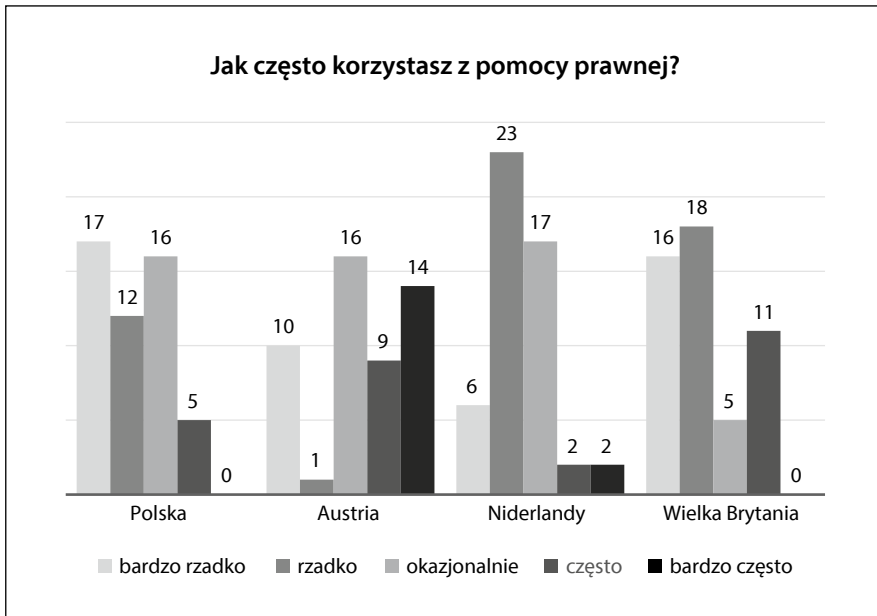
Źródło: K. Rębacz, opracowanie własne.

Powyższe wyniki znajdują potwierdzenie także w innych badaniach dotyczących poziomu wiedzy i świadomości prawnej Polaków, co jest problemem widocznym od lat. Niepokojący jest fakt, że mimo prowadzenia badań przez różne środowiska i instytucje¹⁵, zgłaszanie postulatów i propozycji rozwiązania problemu, ze strony państwa brakuje podejmowania skutecznych, systemowych działań niwelujących zdiagnozowane deficyty.

2. Jak często korzystasz z pomocy prawnej?

Kolejne pytanie dotyczyło częstotliwości korzystania z pomocy prawnej, gdyż jednym z elementów świadomości prawnej (optymalnej znajomości prawa) jest wiedza o tym, gdzie szukać profesjonalnej pomocy prawnej w przypadku, gdy taka pomoc jest konieczna. Analiza wyników jednoznacznie wskazuje, że studenci z takiej pomocy korzystają bardzo rzadko, rzadko lub okazjonalnie. W Polsce i w Wielkiej Brytanii nikt z respondentów nie korzystał z takiej pomocy, w Niderlandach były to 2 osoby, a najliczniejszą grupą korzystającą z pomocy prawnej są studenci z Austrii (14), co jest wynikiem znacznie wyróżniającym się na tle pozostałych grup.

¹⁵ Por. dane ze stron internetowych: <https://poznajfakty.pl/2023/12/30/raport-iaom-jaki-jest-stan-swiadomosci-prawnej-polakow-edycja-2023> (15.10.2024) oraz <https://www.zpp.net.pl/files/manager/file-36173c331c1a3cfe77c4d166d459a2e.pdf> (15.10.2024).

Źródło: K. Rębacz, opracowanie własne.

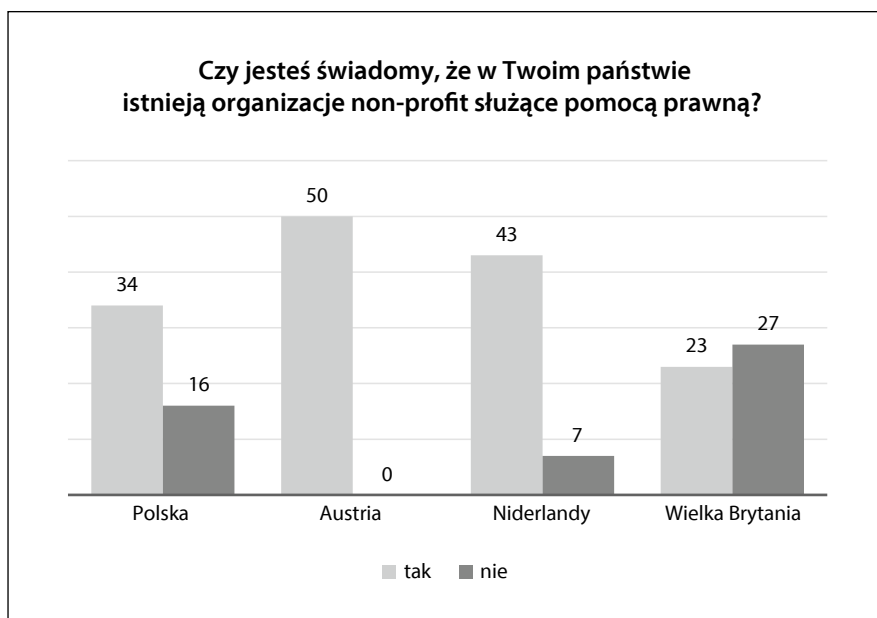
Wyniki badań wskazują, że studenci ze wszystkich krajów stosunkowo rzadko decydują się na skorzystanie z profesjonalnej pomocy prawnej. Z pewnością spowodowane jest to wieloma przyczynami, zwłaszcza że badanie dotyczyło ludzi młodych, którzy nie weszli jeszcze w różnorodne relacje prawne (stosunki prawne), pojawiające się w sposób naturalny wraz z wiekiem i z pełnieniem różnych ról społecznych (np. właściciela, pracownika, pracodawcy, przedsiębiorcy, usługobiorcy, spadkobiercy, rodzica). Niemniej jednak istnieją badania, które potwierdzają, że Polacy rzadko są skłonni do korzystania z profesjonalnej pomocy prawnej. Przykładem mogą być badania przeprowadzone w 2020 r. na zlecenie Krajowej Rady Radców Prawnych, które wykazały, że zaledwie 18,2% ankietowanych Polaków przyznaje, że w ostatnich pięciu latach skorzystało z usług prawnika. Główna przyczyna wskazywana przez respondentów to wysokie koszty usług¹⁶.

3. Czy jesteś świadomy, że w Twoim państwie istnieją organizacje non-profit służące pomocą prawną?

Pytanie 3 związane było z wiedzą na temat pomocy prawnej, którą można uzyskać od organizacji pozarządowych. Najwyższy poziom wiedzy o organizacjach non-profit mają studenci z Austrii – wszyscy badani potwierdzili,

¹⁶ Dane ze strony internetowej: <https://www.prawo.pl/prawnicy-sady/polak-prawnika-coraz-bardziej-ceni-ale-rzadko-korzysta-z-jego,503512.html> (15.10.2024).

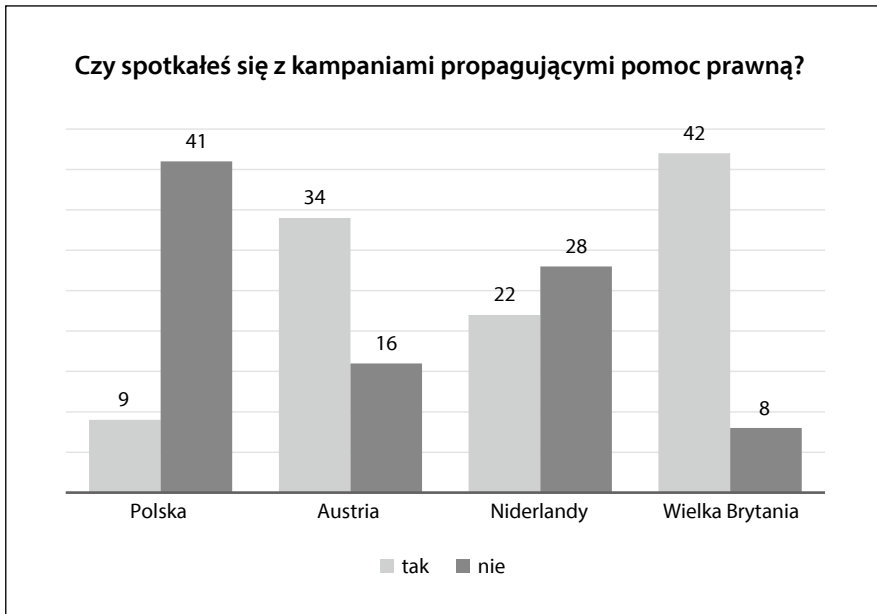
że posiadają taką wiedzę. Z Niderlandów 43 osoby potwierdza taką wiedzę, z Polski – 34, natomiast 27 studentów z Wielkiej Brytanii udzieliło odpowiedzi, że nie ma wiedzy o organizacjach non-profit służących pomocą prawną.

Źródło: K. Rębacz, opracowanie własne.

4. Czy spotkałeś się z kampaniami propagującymi pomoc prawną?

W pytaniu 4 badano, czy respondenci spotkali się z kampaniami propagującymi pomoc prawną. Najwięcej negatywnych odpowiedzi (41) udzielili studenci polscy, co znacząco odbiega od wyników pozyskanych od studentów z innych państw. Z kampaniami propagującymi pomoc prawną spotkało się 42 studentów z Wielkiej Brytanii, 34 z Austrii, 22 z Niderlandów i tylko 9 Polaków. Można zatem stwierdzić, że powyższy wynik potwierdza obiegową opinię, że w Polsce brakuje społecznych programów wpływających na podniesienie poziomu świadomości prawnej obywateli. Co prawda istnieją w naszym kraju określone programy społeczne i działania mające na celu podniesienie świadomości prawnej, jednak ich liczba jest ograniczona, a zasięg – często użytkowy. Przykładem mogą być organizacje pozarządowe, które prowadzą programy edukacyjne związane z prawem, np. Fundacja Edukacji Prawnej „LexCultura” czy Helsińska Fundacja Praw Człowieka. Inicjatywy przez nie podejmowane mają na celu edukację społeczną na temat praw obywatelskich, procesów legislacyjnych czy praw człowieka. Wśród takich akcji są szkolenia, publikacje edukacyjne i darmowe poradniki prawnicze, ale nie zaspakajają one występujących w tym obszarze potrzeb.

Źródło: K. Rębacz, opracowanie własne.

5. Z jakiego rodzaju pomocy prawnej chciałbyś skorzystać w bezpłatnej formie?

Pytanie 5 miało charakter otwarty i nawiązywało do rodzaju pomocy prawnej, z której chcą skorzystać studenci, gdyby mieli możliwość umówienia się na taki rodzaj porady. 72% respondentów odpowiedziało, że taka pomoc przyda im się w zakresie prawa pracy.

6. Czy uczestniczysz w wyborach w swoim państwie?

Pytanie 6 miało na celu porównanie stopnia zaangażowania się studentów w realizację swoich praw wyborczych. W Polsce, Austrii i Niderlandach liczba osób, które uczestniczą w wyborach, przewyższała liczbę osób nieuczestniczących. Potwierdza to, że młodzi ludzie mają podstawową wiedzę o zasadach funkcjonowania państwa i chcą mieć wpływ na sytuację polityczną własnych krajów. Odmienne jednak sytuacja wygląda w Wielkiej Brytanii, gdzie aż 38 badanych przyznało, że nie uczestniczy w wyborach.

Udział młodzieży w wyborach w Polsce i w innych państwach to temat, który budzi coraz większe problemy, szczególnie w odniesieniu do kwestii frekwencji wyborczej młodych ludzi. Mimo że młodzież stanowi znaczącą część społeczeństwa, jej udział w wyborach nie zawsze był satysfakcjonujący i znaczący dla walki o elektorat. Jednym z powodów niskiej frekwencji młodych osób może być brak poczucia sensu aktywności wyborczej i wiary, że ma

się wpływ na to, co dzieje się w państwie (w tym brak zaufania do polityków). Młodzi ludzie często postrzegają politykę i wybory jako obszary zdominowane przez starsze pokolenie, czują się wykluczeni z procesu decyzyjnego i decydują się na bierność.

Źródło: K. Rębacz, opracowanie własne.

Warto jednak podkreślić gwałtowną zmianę, jaka miała miejsce w Polsce, kiedy w wyborach parlamentarnych w 2023 r. frekwencja wśród młodych wyborców (18–29 lat) była zaskakująco wysoka i wyniosła 68,8%¹⁷. Był to widoczny wzrost w porównaniu z wynikami wyborów parlamentarnych z 2019 r., kiedy frekwencja w tej grupie wyborczej wynosiła 46,4%. Przyczyn takiego stanu rzeczy jest wiele, ale najistotniejszy jest fakt, że „w trakcie tej kampanii wyborczej młodzi uświadomili sobie, że błędne jest założenie, że jeśli oni będą ignorować politykę, to polityka będzie ich omijać. Dostrzegli zagrożenie dla swojej wolności osobistej ze strony państwa”¹⁸. Sytuacja ta świadczy także o wzroście świadomości prawnej i społecznej młodych Polaków i sukcesie obywatelskiej partycypacji. Zdaniem socjolożki Heleny Chmielewskiej-Szlajfer ten wzrost świadomości i wiary w siłę sprawczą wykuwał się i dojrzał w fali protestów, które wybuchały stosunkowo często

¹⁷ Dane ze strony internetowej: <https://www.pap.pl/aktualnosci/na-kogo-glosowali-mlodzi-wyborcy-sondaz-ipsos> (15.10.2024).

¹⁸ Dane ze strony internetowej: <https://www.zawszepomorze.pl/artukul/10692,dr-wieslaw-baryla-mlodzi-poczuli-ze-ich-przyszlosc-jest-zagrozona-i-poszli-do-urn> (15.10.2024).

(np. w sprawie obrony praworządności, klimatu, praw kobiet czy prawa do aborcji) i w których uczestniczyli głównie ludzie młodzi¹⁹. Na wyborach pojawiła się nowa kohorta młodych: ludzie dopiero po liceum, studentów, którzy głosowali po raz pierwszy lub góra drugi, którzy dorastali w państwie zdominowanym przez rządy prawicy, upartyjnionym i silnie uzależnionym od Kościoła. Wykazali oni swoją dojrzałość obywatelską i rozumienie mechanizmów demokracji, a więc takiej organizacji ustrojowej państwa, gdzie suwerenna władza ludzi jako ogółu obywateli jest powołana do realizowania swojego prawa do wolności i decydowania o przyszłości kraju, którego naród stanowią.

7. Podaj imię i nazwisko aktualnie rządzącego premiera.

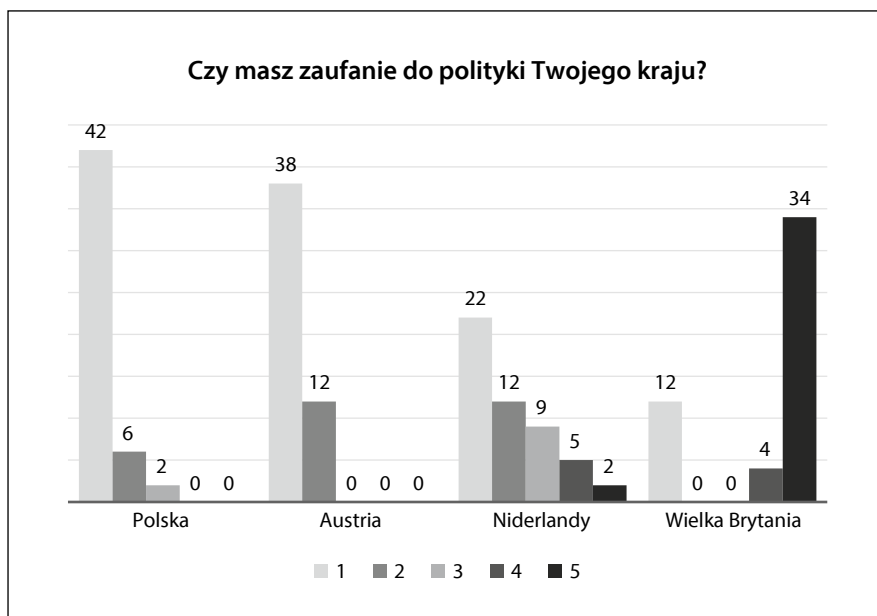
Pytanie 7, o nazwisko premiera własnego kraju, miało na celu uzyskanie informacji, czy studenci znają szefów rządów własnych państw, co oznaczałoby, że wiedzą, co to za urząd i kto go pełni. Na to pytanie wszyscy respondenci odpowiedzieli poprawnie. Należy jednak wziąć pod uwagę, że ankieta przeprowadzana była w warunkach zdalnych i każdy z uczestników mógł korzystać ze źródeł pomocniczych, np. z Internetu. Niemniej jednak odpowiedzi dały następujący wynik:

- Polska – Mateusz Morawiecki – 100% prawidłowych odpowiedzi,
- Austria – Karl Nehammer – 100% prawidłowych odpowiedzi,
- Niderlandy – Mark Rutte – 100% prawidłowych odpowiedzi,
- Wielka Brytania – Boris Johnson – 100% prawidłowych odpowiedzi.

8. Czy masz zaufanie do polityki Twojego kraju?

Pytanie 8 miało na celu sprawdzenie, jak respondenci oceniają politykę prowadzoną przez rodzime kraje. Pytanie zostało sformułowane bardzo obszernie, by otrzymać odpowiedź ogólną, opartą na subiektywnym odczuciu co do kierunków politycznych realizowanych przez własne państwa. Udzielone odpowiedzi są bardzo zróżnicowane. Najlepiej politykę własnego państwa oceniają Brytyjczycy, gdzie 34 studentów zaznaczyło najwyższy stopień (5), a 4 osoby oceniły swoje zaufanie nieco niżej, bo na 4. Natomiast skrajnie odmiennych odpowiedzi udzielili Polacy, gdzie aż 42 osoby nie ma zaufania do polityki państwa, a 6 osób postawiło tylko nieco wyższą ocenę, tj. 2. Tym samym aż 48 badanych prezentuje negatywną postawę wobec polityki kraju pochodzenia. Podobnie negatywnie wypowiedzieli się studenci z Austrii, gdzie 38 osób nie ma zaufania do polityki własnego kraju, a 12 osób określa poziom zaufania na ocenę 2.

¹⁹ Dane ze strony internetowej: <https://oko.press/wybory-mlodych-wywiad> (15.10.2024).

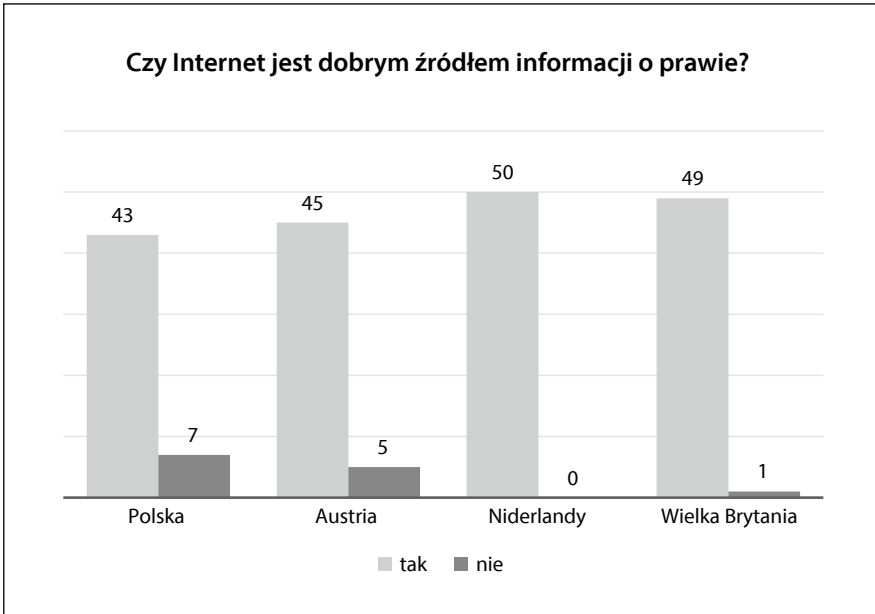
Źródło: K. Rębacz, opracowanie własne.

Ze względu na głębokie zmiany polityczne, które miały miejsce w Polsce od wyborów parlamentarnych w 2023 r., nastąpiła także zmiana nastawienia Polaków do państwa i jego polityki. Wykazują to m.in. badania przeprowadzone przez CBOS w lutym 2024 r. Według ogłoszonych wyników zaufanie do rządu ma 43% ankietowanych (50% wyraża nieufność), zaufanie do Sejmu i Senatu – 41% (nie ufa 49%). Prezydentowi ufa 40% badanych (nie ufa 55%), sądom – 39% (nie ufa 45%), mediom – 34% (nie ufa 53%), partiom politycznym – 25% (nie ufa 62%), a Trybunałowi Konstytucyjnemu ufa 21% ankietowanych (nie ufa 61%)²⁰.

9. Czy Internet jest dobrym źródłem informacji o prawie?

Pytanie 9 dotyczyło oceny, czy Internet jest dobrym i wiarygodnym źródłem wiedzy o obowiązującym prawie. Respondenci potwierdzili, że Internet jest dla nich dobrym źródłem uzyskiwania wiedzy o obowiązującym prawie. Największym zaufaniem cieszy się to źródło w Niderlandach, gdzie 100% ankietowanych udzieliło odpowiedzi „tak”, natomiast w pozostałych krajach rozkład wyników jest porównywalny (od 43 do 49 studentów odpowiedziało „tak”).

²⁰ Dane ze strony internetowej: <https://www.pap.pl/aktualnosc/komu-ufaja-polacy-sondaz-cbos> (15.10.2024).

Źródło: K. Rębacz, opracowanie własne.

Powyższe wyniki znajdują potwierdzenie także w innych badaniach zrealizowanych z inicjatywy Naczelnej Rady Adwokackiej – wynika z nich, że Polacy wybierają fora internetowe zamiast prawnika i tylko co piąty Polak decyduje się skonsultować problem prawny ze specjalistą²¹.

10. Czy środki masowego przekazu są dobrym źródłem poznawania prawa?

Pytanie 10 dotyczyło oceny, czy środki masowego przekazu (prasa, radio, telewizja) są dobrym i wiarygodnym źródłem poznawania prawa. Z udzielonych odpowiedzi wynika, że respondenci zdecydowanie nie ufają tym źródłom. Najwięcej negatywnych odpowiedzi udzielili studenci z Niderlandów i Austrii, natomiast 12 respondentów z Polski (co jest najwyższym wynikiem wśród badanych) ma zaufanie do środków masowego przekazu jako źródła wiedzy o prawie, 38 studentów polskich nie ma takiego zaufania. Powyższe wyniki dowodzą, że środki masowego przekazu nie zawsze realizują ważne społecznie zadania, do których są powołane, np. w zakresie edukacji czy nieformalnej kontroli społecznej („czwarta władza”).

²¹ Dane ze strony internetowej: https://www.infor.pl/prawo/pomoc-prawna/nie-odplatna-pomoc/3068579,Polacy-pomocy-prawnej-szukaja-w-Internecie.html#google_vignette (15.10.2024).

Źródło: K. Rębacz, opracowanie własne.

Rola mediów jest w dużej mierze uzależniona od ustroju politycznego państwa, w którym funkcjonują, szczególnie w kontekście kontrolowania władzy oraz kształtowania opinii publicznej. W systemach demokratycznych media odgrywają istotną rolę w zapewnianiu transparentności i kontroli władzy, podczas gdy w państwach niedemokratycznych często służą jako narzędzie w rękach władzy, pełniąc funkcję propagandową. W związku z tym poziom społecznego zaufania do mediów masowych jest ściśle związany ze stopniem demokratyzacji państwa, wolnością słowa oraz przestrzeganiem fundamentalnych praw obywatelskich. Opinia publiczna w takich systemach stanowi istotną siłę, której żaden polityk nie może zignorować.

11. Podaj najważniejszy czynnik, który może poprawić poziom Twojej świadomości prawnej.

Pytanie 11 miało charakter otwarty. Największa część respondentów odpowiedziała, że pierwszorzędym czynnikiem wpływającym na poprawę świadomości prawnej jest edukowanie społeczeństwa od najmłodszych lat w zakresie znajomości prawa. Część obcokrajowców podkreśliła, że taka wiedza na etapie wkraczania w dorosłe życie może ułatwić radzenie sobie z biurokracją i rozwiązywaniem życiowych problemów.

7. Wnioski z badań

Badania ankietowe, chociaż przeprowadzone na skromnej próbie badawczej, pozwalają na weryfikację postawionych hipotez. Potwierdziła się hipoteza 1, że głównym źródłem wiedzy o obowiązującym prawie jest Internet. Wynika to zapewne z wielu przyczyn, wśród których należy wymienić popularność Internetu wśród młodych ludzi, dla których jest on najszybszym dostępnym źródłem wszelkich informacji i środkiem komunikowania się, dającym możliwość szybkiego otrzymywania odpowiedzi na zadawane pytania. W Internecie wyrażane są różne, nawet skrajne opinie, w przeciwieństwie do środków masowego przekazu, które często są źródłem propagandowym, służącym określonym siłom politycznym, tendencyjnie wpływającym na opinię publiczną.

Badania potwierdziły także hipotezę 2, że studenci rzadko korzystają z profesjonalnej pomocy prawnej, a są i tacy, którzy nigdy z niej nie korzystali (np. Polacy). Zapewne wynika to z faktu, że młodzi ludzie nie doświadczyli jeszcze spraw i sytuacji, które wymagałyby pomocy profesjonalnego prawnika, a ponadto profesjonalna pomoc prawna jest kosztowna, więc często znajduje się poza możliwościami finansowymi studentów. Większość studentów, w tym także z Polski, ma wiedzę o tym, że istnieją organizacje non-profit udzielające pomocy prawnej.

Potwierdziła się również hipoteza 3, że studenci uczestniczą w życiu politycznym swojego kraju. Większość z nich uczestniczy w wyborach, znają postacie pełniące kluczowe funkcje w państwie. Wyjątkiem jest Wielka Brytania, gdzie aż 38 badanych nie chodzi na wybory. Natomiast 38 polskich respondentów uczestniczy w takim wydarzeniu. Niepokojące są jednak odpowiedzi dotyczące zaufania respondentów do polityki prowadzonej przez ich państwa. Udzielone odpowiedzi są bardzo zróżnicowane. Najlepiej politykę państwa oceniają Brytyjczycy, gdzie 34 respondentów ma zaufanie do państwa, natomiast skrajnie odmiennej odpowiedzi udzielili Polacy, gdzie aż 42 osoby nie mają zaufania do polityki państwa. Podobnie negatywnie wypowiedzieli się studenci z Austrii (38 nie ma zaufania). Przyczyn takiego stanu rzeczy jest zapewne wiele, co może stanowić przedmiot kolejnych badań. Wydaje się, że młodzi Brytyjczycy, żyjący w bogatym, konserwatywnym państwie, czują się bezpieczniej niż studenci polscy, żyjący w kraju wewnętrznie skonfliktowanym, z niestabilnym prawem, upolitycznioną edukacją czy telewizją.

Potwierdziła się także hipoteza 4, że w opinii respondentów największy wpływ na poziom świadomości prawnej obywateli ma edukacja.

Podsumowując, należy potwierdzić postawioną na wstępie tezę, że świadomość prawna polskiej młodzieży na tle innych państw europejskich jest na porównywalnym poziomie, nawet przy braku wsparcia systemowej edukacji prawnej. Potwierdzają to dane ilościowe udzielanych odpowiedzi, chociaż sami studenci oceniają własny poziom świadomości prawnej bardzo

krytycznie. Najwięcej polskich studentów (15) daje sobie ocenę najniższą (1), co zdecydowanie odbiega od wyników respondentów z innych państw. Całościowo można stwierdzić, że Polacy w badanej grupie najniżej ocenili poziom własnej świadomości prawnej; co więcej, tylko w polskiej grupie nikt nie ocenił swojego poziomu jako bardzo wysoki.

Wydaje się, że powyższe konkluzje mogą dać asumpt do dalszych badań, do szukania odpowiedzi, dlaczego młodzi Polacy tak nisko oceniają swoją świadomość prawną, jakie w związku z tym reprezentują postawy wobec prawa oraz jakie działania systemowe powinny być podejmowane w celu niwelowania zdiagnozowanych problemów.

Bibliografia

Literatura

- Borucka-Arctowa M., *Podstawowe problemy badań nad świadomością prawną. Założenia badawcze*, w: eadem, *Świadomość prawna a planowe zmiany społeczne*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1981.
- Cotterell R., *The Sociology of Law: An Introduction*, London–Dublin–Edinburgh 1992.
- Cywiński Z., *Poczucie prawne*, w: *Socjologia prawa. Główne problemy i postacie*, A. Kojder, Z. Cywiński (red.), Warszawa 2014.
- Jabłońska-Bonca J., *Podstawy prawa dla ekonomistów*, Warszawa 2001.
- Korybski A., Leszczyński L., Pieniążek A., *Wstęp do prawoznawstwa*, Lublin 2001.
- Pałeckki K., *O użyteczności pojęcia kultura prawna*, „Państwo i Prawo” 1974, z. 2.
- Pieniążek A., Stefaniuk M., *Socjologia prawa. Zarys wykładu*, Zakamycze 2000.

Netografia

- <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/3897812.html> (15.10.2024).
- <https://oko.press/wybory-mlodych-wywiad> (15.10.2024).
- <https://poznajfakty.pl/2023/12/30/raport-iaom-jaki-jest-stan-swiadomosci-prawnej-polakow-edycja-2023> (15.10.2024).
- <https://www.adwokatura.pl/z-zycia-nra/polacy-wybijaja-fora-internetowe-zamiast-prawnika-badania-nra/> (15.10.2024).
- https://www.infor.pl/prawo/pomoc-prawna/nieodplatna-pomoc/3068579,Polacy-pomocy-prawnej-szukaja-w-Internecie.html#google_vignette (15.10.2024).
- <https://www.pap.pl/aktualnosci/komu-ufaja-polacy-sondaz-cbos> (15.10.2024).
- <https://www.prawo.pl/prawnicy-sady/polak-prawnika-coraz-bardziej-ceni-ale-rzadko-korzysta-z-jego.503512.html> (15.10.2024).
- <https://www.zawszepomorze.pl/artukul/10692,dr-wieslaw-baryla-mlodzi-poczuli-ze-ich-przyszlosc-jest-zagrozona-i-poszli-do-urn> (15.10.2024).
- <https://www.zpp.net.pl/files/manager/file-36173c331c1a3cfe77c4d166d459a2e.pdf> (15.10.2024).

Świadomość prawna studentów wybranych państw europejskich na podstawie badań własnych

Streszczenie

Przedmiotem prezentowanych badań jest świadomość prawna studentów żyjących w różnych europejskich państwach i różnej kulturze prawnej. Świadomość prawna jest częścią kultury prawnej i składają się na nią tak ważne elementy, jak znajomość prawa, gotowość do jego przestrzegania czy ocena prawa. Głównym problemem badawczym było uzyskanie odpowiedzi na pytanie, czy występują różnice w poziomie świadomości prawnej studentów żyjących w różnych państwach europejskich i różnych systemach prawnych. Założono, że na poziom świadomości prawnej danego społeczeństwa, zwłaszcza w obszarze znajomości prawa, wpływ ma edukacja prawna. Chociaż w Polsce nie istnieją systemowe rozwiązania dotyczące edukacji prawnej, postawiono tezę, że świadomość prawna polskiej młodzieży na tle innych państw europejskich jest na porównywalnym poziomie, nawet przy braku wsparcia edukacji prawnej ze strony państwa. Zweryfikowano także następujące hipotezy: głównym źródłem wiedzy studentów o obowiązującym prawie jest Internet; studenci rzadko korzystają z profesjonalnej pomocy prawnej; studenci aktywnie uczestniczą w życiu politycznym swojego kraju; największy wpływ na poziom świadomości prawnej ma edukacja. Badania zakładały aspekt porównawczy i prezentują wyniki pozyskane od polskich respondentów na tle wyników otrzymanych od respondentów z innych państw. Badaniami ankietowymi objętych zostało 200 studentów w wieku od 19 do 25 lat z czterech państw europejskich (Polska, Austria, Niderlandy, Wielka Brytania). Byli to studenci znanych uczelni i losowo wybranych kierunków, niezwiązanych ze studiami prawniczymi.

Słowa kluczowe: świadomość prawna, edukacja prawna, badania

Legal Awareness of Students in Selected European Countries Based on Own Research

Abstract

The subject of the presented research is the legal awareness of students living in various European countries and within different legal cultures. Legal awareness is a component of legal culture and encompasses key elements such as knowledge of the law, willingness to comply with it, and the ability to assess it. The main research problem was to determine whether there are differences in the level of legal awareness among students residing in different European countries and legal systems. It was assumed that legal education influences the level of legal awareness within a society, particularly in terms of legal knowledge. Although there are no systemic solutions for legal education in Poland, the hypothesis was put forward that the legal awareness of Polish youth is at a comparable level to that of youth in other European countries, even in the absence of state-supported legal education. The following hypotheses were also tested: the main source of students' legal knowledge is the Internet; students rarely seek professional legal assistance; students actively participate in the political life of their country; and education has the greatest influence on the level of legal awareness. The research employed a comparative approach and presents the results obtained from Polish respondents alongside results from students in other countries. The survey included 200 students aged 19 to 25 from four European countries (Poland, Austria, the Netherlands, and the United Kingdom). Participants were enrolled in reputable universities and represented randomly selected fields of study unrelated to law.

Keywords: legal awareness, legal education, research

